
האותיות החבויות

רבי אברהם אבן עזרא בפירושו לפרשתנו (א, ה) עומד על משמעות המילים 'ערב' ו'בוקר', וכותב: "ערב – קרוב מטעם [כלומר: קרוב למשמעות] חושך, ונקרא כך – שנתערבו בו הצורות". כלומר, בערב נעשה חושך, וההבדלים בין העצמים מיטשטשים, לכן ערב הוא מלשון עירוב. על אותה הדרך הוא קושר בין בוקר לביקורת שעניינה בירור והבדלה, ואומר שם "ובוקר – הפך ערב, שיוכל אדם לבקר בינות הצורות".

הסיבה שמביאה את ראב"ע לחדש את ההבנה הזאת היא פשוטה: לפנינו עומד קושי, מה הקשר בין ערב שפירושו הזמן שהחושך יכסה ארץ ובין 'עירוב פרשיות כתוב כאן? אותו דבר אפשר לשאול לגבי בוקר, ו'בְקָרָת תְהִיָּה' (ויקרא יט, כ). ראב"ע פותר את שני הקשיים האלו בהסבר מבריק אחד: בחושך קשה להבחין בין דברים והכל נהיה תערובת אחת מטושטשת, ואילו האור מאפשר לנו להבדיל ולדעת צורת כל דבר בדיוק; לפיכך החושך נקרא ערב והאור נקרא בוקר. משמעות השורש בק"ר לפי זה היא ענין הבדלה והפרשה, כמו 'ביקורת תהיה' שפירושו 'הבדלה תהיה' לדעת ראב"ע.

ראב"ע אינו היחיד שמשתדל למצוא הסברים מן הסוג הזה; מאז ומעולם השתדלו מפרשי התורה למצוא את הקשר בין הוראות שונות המופיעות באותו השורש. בספרו 'מאזניים' (שער השלישים) מביא ראב"ע רעיון כזה בשם רב האי גאון: "וכל מה שיוכל המפרש לחבר עניני המלות לדבר אחד הוא הטוב, וכן עשה רב האי גאון ז"ל שאמר כי נקרא 'פְרָד' בעבור שלא יוליד, והוא נפרד". אף רש"י מעיר הערות מן הסוג הזה במקומות רבים, דוגמת דבריו בפרשת תצוה על הפסוק "וְנָשָׂא אֶהָרָן אֶת עֹון הַקֹּדְשִׁים" (שמות כח, לח); לרש"י הוקשה שם מה ענין נשיאה שייך בעוון, ומבאר: שהוא "לשון סליחה, ואף על פי כן אינו זז ממשמעו, אהרן נושא את המשא של עון, נמצא מסולק העון מן הקדשים". וכשהוא עומד על פירוש הפועל 'מחץ' בפסוק "אֹכֵל גֹּיִם צָרְיוֹ וְעֶצְמֹתֵיהֶם יִגְרֵם וְחִצְיוֹ יִמְחֵץ" (במדבר כד, ח), מציע רש"י את המשמעות המסתברת ביותר לפי ההקשר והענין: "חציו של הקדוש ברוך הוא ימחץ בדמם של צרים, יטבול ויצטבע בדמם, כמו 'לְמַעַן תִּמְחֵץ רִגְלֶךָ בְּדָם' (תהלים סו, כד) ואינו זז מלשון מכה, כמו 'מְחִצְתִּי [וְאֲנִי אֶרְפָּא]" (דברים לב, לט), שהצבוע בדם נראה כאילו מחוץ ונגוע". בכמה מקומות בפירושו לתנ"ך (ישעיה נא, ז; זכריה יב, ב; תהלים סו, ה) מבאר רש"י ש'רעל' – סם המוות – נקרא כך על שם שהוא 'אוטם את הלב ועוטפו', זאת מדוע? משום שהמילה 'רעלה' פירושה כיסוי, ולכן חיפש רש"י את המשמעות הזאת גם במילה 'רעל'.

אולם, כפי שאפשר לראות מלשונו של ראב"ע עצמו במאזניים, לא תמיד יש לנו הסבר טוב על ריבוי הוראות בשורש אחד, ופעמים רבות גם חכמי הלשון עומדים נבוכים למראה הוראות שונות באותו שורש. לדוגמה: קל להבין את הקשר בין עגול, ועגיל שהוא כנראה בצורת טבעת, ואפילו ביניהם ובין עגלה – ששמה ניתן לה כנראה בגלל הגלגלים העגולים, אבל מה עושים עם עגל? זה לא יצור עגול, בכלל לא. מה למשל הקשר בין סָפָר ובין מספריים? ועוד הרבה שאלות מסוג זה, רבים יותר הם המקומות שאין בהם הסבר טוב מאשר אלו שיש בהם.

העיצורים הנשכחים

לשאלות אלו ורבות כמותן יש תשובות שונות, לפעמים מיושבות על הלב, ולפעמים דחוקות ומפולפלות, ואפילו גולשות לדרך הדרש. ביריעה זו נרצה להציע לפניכם ידיעה חשובה, שפותרת שאלות רבות מן הסוג הזה. עיקרה – בלשון הקודש יש כ"ב אותיות, דהיינו 22 סימנים גרפיים המייצגים עיצורים, דהיינו צלילים שאנו מפיקים על ידי עצירת האויר באחד חמשת מוצאות הדיבור: גרון, חך, לשון, שפתיים ושיניים. אבל בפועל יש יותר מ-22 עיצורים, רק שחלקם מיוצג באותו הסימן הגרפי, חלק מהם מוכרים לנו גם היום; ש' ימנית ושמאלית מיוצגות באותו הסימן הגרפי אף שמדובר

בשני עיצורים, כמו שאפשר לראות מההבדל בין המילים חָרַשׁ [=בשקט] וחָרַשׁ [=כלי עשוי מאדמה שרופה בכבשן], כנ"ל שני אופני הביצוע של אותיות בגדכפ"ת, דגוש ורפה.

העיצורים האלו הם דוגמא טובה לנושא שאנו הולכים לעסוק בו; 'לפי הספר' יש שש אותיות עם שני אופני ביצוע: בגדכפ"ת, ולפי עדותו של ספר יצירה ומקורות נוספים – גם לרי"ש היו שני אופני ביצוע, 'רך וקשה'. אולם לנו כיום לא מוכרים שני אופני ביצוע לרי"ש, ועד היום נבוכים חוקרי הלשון מה פשר כוונתם של ספר יצירה ושאר המקורות המעידים על שני אופני ביצוע לאות ר'. כמו כן, גם באותיות בגדכפ"ת רוב עדות ישראל אינן מבדילות בין ג' וד' רפות, וחלק גדול אינם מבדילים גם בין ת' דגושה לרפה. גם האשכנזים שמבדילים בין ת' דגושה לרפה – מבצעים את הרפה כמו ס', מה שאומר שלפחות באחד המקרים הם טועים.

גם בש' השמאלית יש אותה בעיה, שכן כל עדות ישראל הוגים אותה בדיוק כמו ס', ואין צורך לומר שבמקור הן לא היו נשמעות בדיוק אותו הדבר. התלכדות זו של ש' וס' היא עתיקה, והיא התרחשה כבר בזמן חז"ל. כל זה מלמד אותנו דבר ברור: בעוד שהסימון הגרפי נשאר לדורות, הרי שהביצוע החי של העיצורים מועד לפורענות, במיוחד כשעוברים על העם גלויות והוא נודד לארץ אחרת עם מבטא שונה.

ומכאן נעבור לנושא שבאנו לדון בו: בלשון הקודש היו עוד כמה וכמה עיצורים יתר על המוכר לנו כיום; כשם שיש שני סוגים של ש' המיוצגים באותו הסימן הגרפי, כך היו גם שני סוגי ז', שני סוגי ח', שני סוגי ע', **שלושה** סוגי צ', ושני סוגי ש' **ימנית** (חוץ מזו השמאלית!), כולם נשתכחו מאיתנו במשך הזמן בגלל אותן סיבות, וכנראה השתכחו הרבה יותר מוקדם מאשר אלו שהזכרנו קודם לכן. עדויות עקיפות מאפשרות לנו לשחזר את קיומם של העיצורים האלו, ויתכן שאחד מהם, דהיינו שני סוגי הח', שרד עד לתקופת התלמוד בבלי. בעדויות אלו אנו הולכים לעסוק.

נעסוק בעיצורים אלו לפי סדר הא"ב. ובפרק זה נתבונן בשני סוגי הזי"ן, ובשני סוגי החי"ת.

זהב - זהב

כמעט כל אחד מאיתנו שם לב לעובדה שיש הרבה מילים עבריות המכילות ז', וכנגדן בארמית באה ד'. כגון זָה – דָּא, זָהב – דְּהַב, זָכַר – דְּכַר, חִזָּה – חִדְּנָא, אוּזוּן – אוּדְנָא, וכך הלאה; קיימות עשרות מקבילות מסוג זה.

נראה הדבר כי לארמית יש איזו תכונה ההופכת כל ז' לדל"ית. אבל מה שתמוה הוא שלא כל המילים מציינות לכלל הזה, ישנן מילים המכילות ז' גם בארמית וגם בעברית. כגון זָמַר – זִמְרָא, רָגַז – רוּגְזָא, עָז – עִזָּא, מְשַׁזֵּר – שְׁזִיר, ועוד הרבה. השאלה שנשאלת היא מדוע יש זיגניין מסוימות שהופכות לדלתיין, ויש כאלו שלא.

במיוחד בולט הדבר בשורש זרי"ע: יש לנו ממנו בלשון הקודש גם את זָרַע, וגם את זָרַע. והנה – זרוע הופכת לזָרַע בארמית, ואילו זָרַע נשאר בצורתו גם בארמית, כגון "עִסְבָּא דְּבַר זָרַעִיהּ מְזַדְרַע" (אונקלוס בראשית א, יא). מדוע הזרוע משתנה והזרע אינו משתנה?

השוואה לערבית פותרת לנו את התעלומה! לשון ישמעאל "רובה על מתכונת לשון הקודש" כפי שמעיד ראב"ע (בראשית א, א), ובמקום אחר הוא מבאר "כי השתי לשונות והארמית – ממשפחה אחת היו" (שם ל, א)¹. כוונתו היא שהשפות האלו הן שפות אחיות ומקור אחד להן, ולכן יש מאות שורשים זהים בשלוש השפות.

והנה מתברר שכל פעם שמוצאים גם בערבית את אחד השורשים האלו – שיש בהם ז' בלה"ק וד' בארמית – מופיעה שם בערבית האות ד'אל; הדיאל הערבית נכתבת כמו אחותה הדל"ית הדגושה, אלא שיש נקודה

¹ וראה עוד בפירושו של ראב"ע לשה"ש ח, יא (הפעם הראשונה). גם הרמב"ם ראה את "לשון ערבי שהוא ודאי לשון ערבית שנשתבשה מעט" (שו"ת פאר הדור סי' קמג), ובמקום אחר (איגרות הרמב"ם, מהד' קאפה ירושלים תשנ"ד עמ' קב) הוא מציין: "אשר לשפה הערבית והעברית – הרי הסכימו כל יודעי שתי השפות שהן שפה אחת בלי ספק".

מעליה, ולכן סימנו גרש מעליה, כחיקוי לנקודה [כך נהגו לכתוב היהודים בארצות ערב, כשהיו כותבים ערבית באותיות עבריות].

הדיאל הזאת אכן נשמעת דומה לז' שלנו [ולמי שאינו בקיא קשה אפילו להבחין בהבדל], אבל אינה יוצאת מאותו מקום שהז' יוצאת. חיתוכה של הז' הוא כשהלשון נוגעת בשיניים העליונות והתחתונות, ואילו חיתוך הדיאל הערבית הוא כשהלשון יוצאת מבין השיניים, ולמעשה הכי נוח להוציאה כשהלשון עוטפת במקצת את השיניים החותכות העליונות, וכלל אינה נוגעת בתחתונות.

ואכן, התימנים ועוד חלק מעדות המזרח, כגון הבבלים [בשם אדנות, ובמילת 'אחד' שבקריאת שמע], מבטאים את הדיאל הערבית הזו, והיא לדעתם הדל"ת הרפה. מי שיקשיב לתימני בקריאת שמע כשהוא אומר 'יְאֶסְפֶּתְ דְגָנְדִי' – ישמע לו הדבר כמו 'יְאֶסְפֶּתְ זָרְנְדִי'

כדי להכיר את העיצור הזה לא צריך לדעת ערבית; כל דובר אנגלית בן ימינו מכיר אותו, הלא הוא צירוף האותיות TH, כמו במילים mother (מאדִיר, אַם), father (פאדִיר, אָב), brother (בְּראדִיר, אַח).. ומה שמעניין במיוחד – המקבילה האנגלית של 'זה' העברית, דהיינו המילה THIS, היא עם אותו עיצור באנגלית, ובאידיש אומרים אותה 'יאסי' עם דל"ת ממש – כמו בארמית!

נציג בטבלה כמה דוגמאות לשורשים מקבילים בשלוש השפות:

ערבית	ערבית	ארמית
كُذِبَ (כְּדִב)	כָּזַב	כְּדִיב
ذَهَبَ (דִּיהֶב)	זָהַב	דְּהַב
ذُنِبَ (דִּיאָב)	זָאָב	דִּיאָב
ذُوبَ (דִּיבֵב)	זָבוּב	דִּידְבָא
ذَبَحَ (דִּיבַח)	זָבַח	דְּבַחַא
ذَكَرَ (דִּיכַר)	זָכַר, זָכַר	דְּכַר, דּוּכְרָנָא
ذَرَّ (דִּיר)	זָרַח	מְכַנְשֶׁתָא דְבִי דְרִי
زَرَعَ (דִּירַע)	זָרַע	דְּרַעָא

התופעה הזאת מראה על עקביות. כל פעם שיש לנו שורש מקביל בשלוש השפות, אנו רואים כי הז' העברית הופכת לדי' בארמית – כשהדיאל הערבית מופיעה. לעומת זאת אם גם בערבית יש ז' רגילה, אין הז' העברית הופכת לדי' בארמית.

העולה מכל זה, שבלשון הקודש היו בעבר שתי צורות לז', האחת היתה הז' הרגילה שלנו, והשנייה – הדיאל הערבית! אלא ששתיהן היו נכתבות באות ז', לפי שהדיאל הערבית קרובה באמת הרבה יותר לז' מאשר לדי' הדגושה, ולאוזן בלתי מיומנת אין כמעט הבדל בינה ובין ז'. בארמית, לאידך גיסא, העיצור הזה כנראה לא היה קיים, לפיכך דוברי ארמית שנוקקו למילים מן הסוג הזה החליפו אותו בעיצור קרוב, והעיצור הזה היה ד' רגילה. תכונה זו היא תכונה רגילה בכל השפות: ערבי שאינו יכול לומר פ"א דגושה, משתמש בבי"ת דגושה במקומה כשהוא אומר מילים בעברית, כגון 'קוֹבֶה' במקום קֶפֶה. ואף אנו משתמשים בעיצורים קרובים כשאנו הוגים מילות לעז המכילות עיצורים שאינם קיימים בעברית. במקרה דנן יש לנו דוגמא מצויינת מהמצב כיום: הרבה ישראלים אינם יכולים להתרגל ולהגות את ה-TH האנגלי, לפיכך כשהם נתקלים במילים המכילות את העיצור הזה, חלקם מחליף אותו בד' דגושה, וחלקם מחליף אותו בז'. כך למשל את המילה בְּראדִיר (אח), שהיא שמה של פירמה ידועה המייצרת מכשירים חשמליים; יש ההוגים

אותו בְּרִאדָרְ בַדְלִיַת דְּגוּשָׁה – שֶׁזֶהוּ הַמַּצֵּב בְּאַרְמִית, וְיֵשׁ הַהוּגִים אוֹתוֹ בְּרִאדָרְ עִם ז' – כְּמוֹ הַמַּצֵּב בְּעֵבְרִית בַּת יַמִּינוֹ. הוּא אֹמֵר – מִכּוּן שֶׁלֹּא מִצְלִיחִים לְהַגּוֹת אֶת הָעִיצוֹר הַמְּקוֹרִי, מִשְׁתַּמְשִׁים בְּתַחלִּיפִים קְרוּבִים.

כְּאִמּוֹר, הָעִיצוֹר הַזֶּה לֹא הִשְׁתַּכַּח לְגַמְרֵי מִפִּי כָּל עֵדוֹת יִשְׂרָאֵל, שֶׁכֵּן הִתִּימְנִים וְחִלַּק מֵעֵדוֹת הַמְּזַרְח שִׁמְרוֹ אוֹתוֹ כְּדִי רֶפֶה, אֲלֵא שִׁישׁ לְהַעִיר שֶׁלְּפִי מֵה שֶׁהֲרַאִינוּ כֹּאן, הַגִּייה זֹה הִיא עַל דְּרֶךְ הָאַרְמִית, שֶׁהֲרִי אֲנוּ רוֹאִים שֶׁבִּלְשׁוֹן הַקּוּדֵשׁ נִחְשָׁב עִיצוֹר זֶה כְּסוּג נוֹסֵף שֶׁל ז', וְלֹא ד'. כְּנִרְאָה לְדִי הַרְפָּה הַמְּקוֹרִית הִיא בִּיצוּעַ אַחֵר, וְאִין כֹּאן הַמְּקוֹם לְהַאֲרִיךְ בִּזְהָ].

נִחְזוֹר לְעַנִּינֵנוּ: נִמְצָא אִם כֵּן, שֶׁהַדִּיָּאל הָעֵרְבִית הִיא בְּעֵצֶם וְרִיאָצִיָּה נוֹסֶפֶת שֶׁל ז', שֶׁהִשְׁתַּכַּח מִפִּינוּ בְּמֵרוּצַת הַדּוֹרוֹת, כִּשֶׁם שֶׁהִשְׁתַּכַּח הַיְּגוּיִין הַנְּכוּן שֶׁל הַרְבֵּה אוֹתוֹת, וְכִשֶׁם שֶׁהִשְׁתַּכַּח מִבְּטָאן הַרְפָּה שֶׁל חֶלֶק מֵאוֹתוֹת בְּגִדְכַפְתָּ.

מֵעַתָּה מוֹבַנֵת הַשְּׂאֵלָה שֶׁשְׂאֵלָנוּ, מִדּוּעַ זְרוּעַ וְזָרַע יוֹצֵאוֹת מֵאוֹתוֹ שׁוֹרֵשׁ, הַתְּשׁוּבָה הִיא שֶׁאִין זֶה אוֹתוֹ הַשׁוֹרֵשׁ! בְּאַמֶּת מְדוּבָר בְּשֵׁנֵי עִיצוּרִים הַמִּיּוֹצְגִים בְּאוֹת ז', וְאַנְחֵנוּ אֵלֶּה שֶׁלֹּא מִבְּדִילִים הַיּוֹם בֵּין שְׁנֵיהֶם. וְכֵךְ בְּכָל שֶׁאֵר הַדּוּגְמָאוֹת שֶׁהִבְאֵנוּ בְּטַבְלָה. אוֹתוֹ רַעִיוֹן יִסְבִּיר לָנוּ מֵה הַקֶּשֶׁר בֵּין חִזְיוֹן – עֵנִין רִאִיָּה, וְבֵין תְּזָה – הַחֶלֶק הָעֵלְיוֹן שֶׁל הַבֶּטֶן; הַרְאֵנוּ בְּפִירוּשׁוֹ לְמַסַּכַת תְּמִיד (דָּף לֵא). כּוֹתֵב שֶׁזֶה הוּא מִלְשׁוֹן חִזוֹת, דֵּהִינֵנו שְׂרוּאָה פְּנִי הַקֶּרֶקֶ. כְּנִרְאָה שֶׁהוּא מִסְתַּמֵּךְ עַל לְשׁוֹן הַתּוֹסַפְתָּא (חֹלִין פִּיט הִי"ג): "אִיזָה הוּא חִזָּה כָּל שְׂרוּאָה אֶת הָאַרְצִי". וּמִפְּרֵשׁ אֶת לְשׁוֹן הַתּוֹסַפְתָּא כְּדוֹרֶשֶׁת אֶת הַמִּילָה 'חִזָּה', אִף שֶׁאִין זֶה מוֹכַרְחָ, כִּי הַתּוֹסַפְתָּא מִתְּכוּוֹנֶת לְאַפּוֹקִי צִדִּי גוֹף הַבְּהֵמָה – הַפּוֹנִים הַצִּידָה וְלֹא לְמַטָּה. אֲמַנֵם כְּשֶׁאֲנוּ מְשׁוּיִם לְאַרְמִית אֲנוּ רוֹאִים שֶׁהַחִזָּה נִקְרָא תְּדָנָא עִם דְּלִיַת, וְכֵן בְּעֵרְבִית חֲלָ, (תְּדִיָּא), וְאִילוּ הַפּוֹעֵל תְּזָא שְׂכִיחַ מְאֹד בְּאַרְמִית – עִם ז', וְלִכֵּן אֵלוּ בְּעֵצֶם שְׁנֵי שְׂרָשִׁים.

מְקוֹם נוֹסֵף בּוֹ הַהִבְחָנָה הַזֹּאת פּוֹתֶרֶת לָנוּ דוֹרֵשְׁמַעוֹת, הוּא הַשׁוֹרֵשׁ זַח"ל; בְּעֵבְרִית אֲנוּ מְכִירִים בּוֹ שְׁתֵּי הוֹרָאוֹת; הָאַחַת – הַלֶּךְ עַל גַּחוֹנוֹ, כְּמוֹ "זַחְלִי עֶפְרָ" (דְּבָרִים לֵב, כֵּד), "זַחְלִי אֶרְצָ" (מִיכָה ז', יז), וְהַשְּׁנִיָּה – פַּחַד, כְּמוֹ "עַל כֵּן זַחְלִי נְאִיָּרָא" (אִיּוֹב לֵב, ו), מֵה הַקֶּשֶׁר: רֵאבִייעַ נִדְרֵשׁ לְנוֹשֵׂא הַזֶּה, וְכּוֹתֵב בְּפִירוּשׁוֹ לְדְבָרִים "וּמִלַּת זוֹחֵל – מִירָאָה, כִּי כָּל רוֹאֵם יִרְאָם", בְּדוּמָה לְשֶׁם "אַמִּים" (דְּבָרִים ב', יא) שֶׁהֶעֱנִיקִים נִתְּכָנוּ בּוֹ עַל שֶׁם הַפַּחַד שֶׁהֵם מְטִילִים עַל רוֹאֵיהֶם. גַּם בְּפִירוּשׁוֹ לְמִיכָה וְלִאִיּוֹב חוֹזֵר רֵאבִייעַ עַל הַקִּישׁוֹר הַזֶּה. וְאִכֵּן הַרְעִיוֹן יִפֵּה, כִּי לְנַחֵשׁ יֵשׁ בְּאַמֶּת אִיזוֹ אִימָה מִיּוֹחַדָּת עַל מִין הָאָדָם, יוֹתֵר מִבְּעַלֵּי חַיִּים אַחֵרִים. בְּפִירוּשׁוֹ לְאִיּוֹב מְצִיעַ רֵאבִייעַ הַסֵּבֵר נוֹסֵף: "וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי פִירוּשׁ 'זַחְלִי' – שְׁבִתִּי לְאַחֹר, וְכֵן בִּלְשׁוֹן קֹדֶר, וְזוֹחֵלִי עֵפֶר נִקְרָאִין כֵּן בְּעֵבֵר הַיְּפוּךְ הַלּוֹקֵם מִבְּנֵי אָדָם"...

אוֹלָם אִם נִשִּׁית לִיבְנוֹ לְאַרְמִית נִבְחִין מִיָּד כִּי הַמְּקַבֵּלָה שֶׁל 'זַחְלִי' הָעֵבְרִי הִיא דְּחֶל, אֲבָל זוֹחֵלִי הָעֵפֶר מִמְשִׁיכִים לְזוֹחֵל בּוֹ גַּם בְּאַרְמִית, דּוּגְמַת תְּרַגּוֹם אוֹנְקִלוֹס לְזוֹחֵלִי עֵפֶר – 'זַחְלִין בְּעֵפֶרָא' [וְכֵן הַתְּרַגּוֹמִים הָאַחֵרִים שֶׁם], וְכִנִּי"ל יוֹנֵת לְמִיכָה שֶׁם שְׂמֵתֶרְגַם 'זַחְלִי עֶפְרָא'. שְׁנֵי הַשְּׂרָשִׁים הָאֵלוּ קִימִים גַּם בְּעֵרְבִית, כְּשֶׁעֲנִין הַהִלִּיכָה עַל הַגַּחוֹן הוּא בּוֹ רְגִילָה, וְאִילוּ עֵנִין הַפַּחַד הוּא בְּדִיָּאל עֵרְבִית – בְּדִיוֹק כְּמוֹ הַתְּמוּנָה הַמְּשַׁתְּקֶפֶת מִן הָאַרְמִית. אִם כֵּן אֲפּוֹא מְדוּבָר בְּשֵׁנֵי שְׂרָשִׁים וְאִין הַכְּרַח שִׁישׁ לְקֶשֶׁר בֵּינֵיהֶם.

וְשִׂמָּא יִשְׂאֵל הַשׁוֹאֵל: הֲרִי יֵשׁ לָנוּ הַרְבֵּה מְקוֹרוֹת בְּדְבָרֵי חִז"ל שִׁישׁ רַק כִּי"ב אוֹתוֹת בִּלְשׁוֹן הַקּוּדֵשׁ, בְּמִיּוֹחַד נִכְתָּב עַל כֵּךְ רְבוֹת בְּתוֹרַת הַסּוּד, אִם כֵּן כּוּן שְׁשֵׁנֵי הָעִיצוּרִים הָאֵלוּ מִיּוֹצְגִים בְּאוֹת ז' – צְרִיךְ לְהִיּוֹת בֵּינֵיהֶם קֶשֶׁר.

הַתְּשׁוּבָה הִיא שְׂבֵאמֶת יִתְכֵן שִׁישׁ בֵּינֵיהֶם קֶשֶׁר, אֲבָל עֵינֵינוּ הַרוֹאוֹת שֶׁכְּשֶׁאֲנוּ בָּאִים לְפָנֵינוּ שְׁנֵי שׁוֹרֵשִׁים זֵהִים, שֶׁהַהִבְדֵּל בֵּינֵיהֶם הוּא שִׁי יִמְנִית אוֹ שִׁי שְׂמֵאֵלִית, אִינְנוּ טוֹרְחִים לְמַצוֹא קֶשֶׁר בֵּינֵיהֶם, כְּמוֹ לְמַשֵּׁל הַמִּילָה חֶרֶשׁ שֶׁהִיא בְּשִׁי"ן יִמְנִית, וְהַמִּילָה חֶרֶשׁ [חֶרֶס] שֶׁהִיא נִכְתָּבַת בְּמִקְרָא בְּשִׁי"ן שְׂמֵאֵלִית; אֲפֶשֶׁר אוֹלִי לְמַצוֹא קֶשֶׁר רְחוֹק עַל דְּרֶךְ הַדְּרֵשׁ, אֲבָל אִין מַחְפְּשִׁים אוֹתוֹ כִּי לֹא מְרַגִּישִׁים שׁוֹם קוֹשִׁי.

שְׁנֵי סוּגֵי ח'

בְּעֵרְבִית יֵשׁ שְׁנֵי מִבְּטָאֵי ח', הָאַחַד הוּא ח' לּוּעִית, כְּמוֹ ח' שֶׁל עֵדוֹת הַמְּזַרְח, וְהַשְּׁנִיָּה הִיא ח' הַמְּכוּנָה 'מְלוּכְלַכְת' וְהִיא נִהְיֶית מִן הַחֵיךְ, כְּמוֹ ח' הַאֲשַׁכְּנִיַת שֶׁל יַמִּינוֹ. חִי"ת זֹה מְסוּמְנֶת בְּעֵרְבִית עִם נְקוּדָה מְעֵלִיָּה, כְּדִי לְהַבְדִּילָה מִן חִי"ת הַגְּרוּנִית. אֶת הַמִּילָה 'אַח' לְמַשֵּׁל, מִבְּטָאִים בְּעֵרְבִית בְּדִיוֹק כְּמוֹ בְּמִבְּטָא אֲשַׁכְּנִי: אָךְ, אָכִי, וְלֹא – אָח, אָחִי.

מִתְבַּרֵּר שְׂגַם בְּעֵבְרִית יֵשׁ לְשֵׁנֵי מִבְּטָאֵי חִי"ת שְׂרָשִׁים עֵתִיקִים מְאֹד. אֲנוּ מוֹצֵאִים אֶת עַקְבוֹתֵיהֶם כְּבַר בְּתֵרְגוֹם הַשְּׁבַעִים – שֶׁם מוֹפִיעִים שְׁנֵי מִבְּטָאֵי חִי"ת זֶה לְצַד זֶה!

הֲאֵ כִי־צַד? תְּרַגּוֹם הַשְּׁבַעִים נִכְתָּב בִּיוּוִּנִית, אֲבָל שְׂמוֹת הַמְּקוֹמוֹת וְהָאֲנָשִׁים הַמוֹפִיעִים בְּתַנּוּךְ נִכְתָּבוּ עַל פִּי רוֹב בְּצוֹרֶתֶם הָעֵבְרִית – בְּאוֹתוֹת יוּוִּנִית; טְכְנִיקָה שְׂנִקְרָאת 'תִּעְתִּיק', וְבִלְעִז – טְרַנְסְקְרִיפְצִיָּה. שְׂמוֹת אֲנָשִׁים

ומקומות כגון אלו מלמדים אותנו רבות על ההגייה ששררה באותו הזמן והמקום שנכתב התרגום. שכן המתרגמים, בעשותם את התעתיק, לא כתבו את המילה כצורתה הכתובה בתורה, אלא כצורה שהיו נוהגים לומר אותה בעל פה, כדי שהקורא דובר היוונית יבין במה מדובר.

והנה, כשהשבעים מְתַעֲתְקִים שמות שיש בהם חִי"ת – הם מתעתיקים אותם בשתי צורות. ישנם שמות שבהם מופיעה א' במקום החי"ת, כגון השם 'חִנָּה', שמתועתק אֲנָה. כי בכתיב [ובהגייה] היוונית לא היתה אות מקבילה לחי"ת הגרונית העברית. על זו הדרך שם המקום 'חִרְמָה' נקרא אצלם הֶרְמַת, אבל לעומת זאת השם 'אֶחָז' מתועתק אֶחָז באות יוונית המקבילה לכ"ף רפה שלנו! גם 'אֶחִימָן' מילידי הענק נקרא שם אֶכִימָא בכ"ף רפה ובהשמטת הנו"ן הסופית. הערים יריחו וחברון נכתבות בתרגום השבעים בצורות גִּירִיכוֹ, כְּבֶרוֹן.

תרגום השבעים היה אב לכל תרגומי הלועזים שבאו בעקבותיו, כגון תרגום הוולגטה של הירונימוס. לפיכך שמות המקומות בפי עמי המערב עד היום, הם כעין שהיו בתרגום השבעים. ולכן העיר 'יריחו' נקראת עד היום גִּירִיכוֹ – בכ"ף דגושה, כי באנגלית ועוד שפות לעז התנוון גם הצליל של כ"ף רפה, ואין הם יכולים להגות אותו. לפיכך עיצורים שיש בהם כ"ף רפה נעלמים באנגלית, או הופכים לכ"ף דגושה.

הרי לנו שבתקופת כתיבת תרגום השבעים היו אותיות ח' שבוטאו ככ"ף רפה, והיו אותיות ח' שבוטאו מהגרון – צליל שאותו לא יכל התרגום היווני להעביר, במקרים כאלו תועתקה הח' כאל"ף או כה"א.

התופעה הזאת של התנוונות עיצורים גרוניים נמצאת גם בשפות עתיקות הרבה יותר מיוונית, כמו האכדית למשל. בשפה שמית עתיקה זו נאלמו העיצורים הגרוניים, ולכן אם אנו מוצאים שורש אכדי מקביל לעברית, ובו מופיע העיצור ח' – אנו יכולים להסיק מכך שהח' הזאת היא חכית ('אשכנזית'), לא לועית – כי במקרה כזה היא לא היתה קיימת באכדית.

ואף כאן: הבנת ענין זה פותרת לנו שורשים שנראים זהים בלשון הקודש:

עברית	ערבית
חֲמֹר	חֻמֹּר
חֶמֶר	חֻמֶר (יין)
חֵבֶל	חֻבַּל (ענין קשירה)
חֵבֶל	חֻבַּל (הזיק)
חַל	חִילוּל
חָל	חֻלַּל (מת מדקירה)
חֲפֹר	חֻפֵר בור
חֲפֹר	חֻפְרָה הֶלְבְּנָה (ישעיה כד, כג; ענין בושה)
חָתַח	חֻתַח (את הסגור)
חָתַח	חֻתַחִי חֻתַחִם (שמות כח, יא; ענין חריתה)

לפי התמונה הנראית לעינינו אנו צריכים למצוא הסברים מה הקשר בין חמור ובין יין, בין חבל לבין נזק, בין חילול ובין נרצח, בין חפירת בור ובין חפר מבושה, בין פתיחת דלת ובין פיתוחי חותם; סיפור לא פשוט. ומה שהבאנו בטבלה הוא רק לקט דוגמאות, יש עוד: מדוע, למשל, מהשורש חר"ב אנו מוצאים גם את המילה חֶרֶב, שהיא כלי נשק, וגם את המילה חֶרֶב שפירושה יובש? אפשר אולי למצוא איזו סברה ולקשר בין שניהם. אבל במקרה דנן אנו מוצאים שבערבית הֶחֶרֶב היא ח'ירב [חי"ת חֶפֶית], ואילו החורב הוא בחי"ת גרונית. אם כן, מדובר באמת בשני שורשים שונים.

הוי אומר: לאור מה שאנו רואים בערבית מחד גיסא, ובתרגום השבעים מאידך גיסא, עולה כי גם בלשון הקודש היו קיימים שני המבטאים הללו של החי"ת; היתה חי"ת גרונית, שנשמעת קרובה מאוד לה"א, והיתה חי"ת חֶפֶית שנשמעת כמו כ"ף רפה בימינו [וכנראה שהכ"ף הרפה המקורית היתה שונה ממה שאנו רגילים כיום, ואין כאן המקום].

שריד מזמן האמוראים

כאמור בתקופה שנכתב תרגום השבעים היו עדיין שני מבטאי החי"ת קיימים, ולכן אנו מוצאים שמות המתועתקים בתרגום השבעים עם ח' גרונית כמו חנה וחרמה, ויש שמות שנכתבים עם ח' חיכית כמו אחז, יריחו וחברון. תרגום השבעים נכתב בתקופת הבית השני, עוד לפני הכיבוש הרומאי של הארץ, אולם יתכן שיש לנו תיעוד מאוחר יותר במאות שנים לשני מבטאי החי"ת שעדיין היו חיים בארץ יהודה שבזמן האמוראים!

במסכת עירובין (נג:) מציין התלמוד הבבלי שבני הגליל לא היו מדייקים בלשונם, ואכן ידוע שאצל בני הגליל נתאפסו העיצורים הגרוניים, כפי שרואים הרבה בתלמוד הירושלמי. הסיבה לכך היא שהגליל והשומרון היו מיושבים בכבדות בגויים, שרובם דיברו יוונית, שהפכה גם לשפתם של היהודים. ישנם איזורים שלמים, כגון תחום בית שאן, שפירות שנמכרו בהם היו בחזקת גידולי גויים והיו פטורים ממצוות התלויות בארץ, כפי שמבואר ב'ברייתא דתחומין'. ביוונית כידוע אין עיצורים גרוניים, ולא פלא שהדבר השפיע על מבטאם של בני הגליל, כשם שהושפע מבטא היהודים בכל מקומות גלותם מהשפה המדוברת באותו מקום.

להדגמת בעיית העיצורים הגרוניים בלשונם של בני הגליל מביאה הגמרא בעירובין סיפור על גלילי אחד ששאל "אמר למאן, אמר למאן?" ולעגו לו [בני יהודה כנראה]: "גלילאה שוטה: חמר למירכב? או חמר למישתי; עמר למילבש? או אימר לאיתכסאה" [תרגום: גלילי שוטה, (רצונך ב) חמור לרכב? או יין לשתות; צמר ללבוש? או כבש לשחוט].

ברור מתוך הסיפור שהגלילי לא הבדיל בין השמות חמר, עמר ואימר; חוסר ההבדל בין א' לע' מוכר לכל ישראלי בימינו, ויש גם הרבה דוגמאות להיאלמות ח' גרונית כך שהיא נשמעת כמו א' או ה'. אבל יש להבין מה בדיוק לעגו לו לגבי חוסר יכולתו להבדיל בין חמור ובין חמרא (יין), והרי שניהם נשמעים בארמית אותו הדבר: חמרא.

אפשר לפרש שזו היתה שאלה של ניקוד: הבהמה היא 'חמר' בקמץ המ"ם, והיין הוא 'חמר' בפתח המ"ם, במקרה כזה נצטרך להניח שהיה הבדל מורגש בין קמץ לפתח במבטאם של בני יהודה – בעוד שאצל הגליליים הוא היה מטושטש, כשם שבימינו אין הבדל בין קמץ לפתח אצל רוב עדות המזרח. אבל לאחר שהתברר לנו שיחמר-יין הוא בח' חיכית, ואילו חמור הוא בח' גרונית, יתכן שהסיבה ללעג היתה משום שבני יהודה עדיין הבדילו בין שני סוגי החי"ת. אם כנים הדברים, הרי לנו עדות מזמן הגמרא – לכך שבארץ יהודה עדיין הבדילו בין שני סוגי החי"ת!

[המשך בפרק הבא בעז"ה]

מאמר זה הוא הרחבה של הרצאה שנשאתי בי"ג מנחם-אב תשע"ט, בכינוס אגודת 'מטמוני ארץ' בראשות הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ הי"ו.